

LUDO ABICHT

**DESAL
NIET
TEMIN**

Over Joodse wijsheid
en humor

Houtekiet
Antwerpen / Amsterdam

INHOUD

INLEIDING | DRIE JOODSE VERHALEN
ALS SMAAKMAKERS 9

WOORD VOORAF 25

I | Tora-Talmoed-Kabbala 41

De mystieke traditie als basis van de Joodse levenswijsheid

II | Isaak Luria en het herstel van het gebroken universum 81

Over het grote en kleine messianisme

III | Wanneer de rebbe lacht, lachen alle chassidim 89

De dansende vromen uit Oost-Europa

IV | De Allerhoogste als sparringpartner 127

Het godsbeeld van de chassidim

V | Ik lach dus ik besta 157

Joodse humor als overlevingsstrategie

VI | Geen stamelaars bij de poort 195

Joodse wijsheid, humor en vrijheid

UITLEIDING | DRIE VERHALEN 231

BIBLIOGRAFIE 243

*Wie er zeker van is de juiste weg
te hebben gevonden is al verdwaald.*

RABBI HESCHEL VAN APTA

Drie Joodse verhalen als smaakmakers

De Vijftigste Poort

Rabbi Baruch van Mezhibezh was de kleinzoon van rabbi Baalshem-Tov, de stichter van het chassidisme. Net als de andere geestelijke leiders en wijzen van deze religieuze vernieuwingsbeweging werd hij regelmatig opgezocht door jonge mannen die hem als hun Meester erkenden en van zijn leven en uitspraken wilden leren. Op een dag ontdekte rabbi Baruch dat een van zijn beste en vroomste leerlingen al dagen na elkaar aan geen enkele van de gebedsdiensten of maaltijden had deelgenomen en zich nergens had laten zien. Was hij misschien ziek geworden? De andere leerlingen ontdekten dit: hij heeft zich de hele tijd in zijn kamer teruggetrokken en wil met niemand spreken. De rabbijn dacht diep na, verliet plotseling zijn huis en stormde ongevraagd de kamer van de verschrikte jongeman binnen.

‘Ik weet wat er scheelt!’ riep de rabbi.

‘Ik heb de laatste tijd heel hard gestudeerd en gemediteerd, Meester, en opeens zijn al mijn vaste zekerheden verdwenen. Ik weet niets meer en twijfel aan alles. Ik kan niet meer tot U en de anderen komen; ik ben er helemaal ongelukkig van geworden.’

‘Maar ik heb je toch gezegd dat ik weet wat je bezighoudt! Je bent zonder het te beseffen tot aan de Vijftigste Poort doorgedrongen. Je hebt de eerste negenenveertig poorten geopend, de ene na de andere. Telkens weer stond je voor een raadsel, een vraagstuk, en je hebt het telkens weer opgelost. En na ieder opgelost raadsel stond je opnieuw voor een poort, negenenveertig keer. Tot je op de Vijftigste Poort gestoten bent. Die is als vanzelf wijd opengegaan en je hebt er de Vraag ontmoet die niemand kan beantwoorden. Want indien ooit iemand die vraag kon beantwoorden zou hij niet langer vrij zijn. Hij zou geen keuze meer hebben. Als je het toch waagt op die vraag in te gaan val je ongetwijfeld in de eeuwige afgrond en dan ben je voorgoed verloren.’

‘Maar dat betekent dus dat ik terug moet keren naar het begin, en misschien een andere weg moet inslaan?’

‘Hoegenaamd niet. Want, zie je, ongemerkt sta je al aan de andere kant van de Vijftigste Poort.’

De chassidische verhalen werden later door de leerlingen doorverteld aan hun leerlingen en de gelovigen en bestaan dus in verschillende van elkaar afwijkende varianten. Toen ze generaties later werden opgeschreven was het onmogelijk geworden de oertekst te reconstrueren. Alsof dat überhaupt nodig was in een traditie waarin ook de rabbi's zelf niet iedere keer dezelfde versie gebruikten. Er is echter weinig discussie over de kern van de verhalen. Op de eerste plaats wordt bijna alles in dialoogvorm gepresenteerd: de rabbi, de Meester, doet of zegt iets wat de leerlingen niet meteen begrijpen. Daaruit volgt een gesprek waarin de waarheid vaak onder de vorm van een allegorie wordt onthuld, zodat de arme leerlingen vaak aan het eind van de dag met nog grotere vragen en problemen zitten dan aan het begin, wat uiteraard ook de

bedoeling was. Het is een vorm van socratische pedagogie, met dit verschil dat het hier de leerlingen zijn die de vragen stellen en de Meester die er 'ironisch' op antwoordt. Zo worden de leerlingen stap voor stap tot het inzicht geleid dat het enige echte antwoord op een eerlijke vraag een nieuwe vraag moet zijn: van de ene 'poort' naar de volgende. Tot je, in de mystieke terminologie, aan de Vijftigste Poort komt, aan de allerlaatste vraag die niet kan of mag worden beantwoord.

De achttiende-eeuwse Duitse filosoof Gotthold Ephraim Lessing, een vriend en medestander van de Joodse verlichtingsdenker Moses Mendelssohn, vertelde ooit eens een droom:

Ik droomde dat ik in de hemel was aangekomen, voor de troon van God. De Allerhoogste zat op zijn troon met de vuisten gebald. 'Luis-ter, Lessing,' zei Hij, 'in mijn rechterhand heb ik de antwoorden op al je vragen, op al de problemen waar jij al jaren mee worstelt, en in mijn linkervuist zitten nog meer vragen en problemen. Welke hand kies je?'

'Uiteraard,' zei Lessing, 'heb ik de linkerhand gekozen. Stel je voor dat ik geen vragen meer zou hebben.

Hier zitten de verlichtingsfilosoof en de chassidische mysticus op dezelfde golflengte: je kunt de problematiek alleen maar verdiepen. Wie het waagt de vragen met een Laatste Antwoord te willen afsluiten is verloren. Als filosoof, maar ook als mysticus. Dit is een eerste belangrijke les, vooral voor wie meent een scherpe grens te kunnen trekken tussen de rationaliteit en de mystieke wijsheid. Vanuit een verkeerd begrepen en beperkt rationalisme heeft men vooral in de negentiende eeuw geprobeerd elke andere vorm van wijsheid en

inzicht als onwetenschappelijk af te doen, als irrationeel in de verdachte betekenis van die term. Het Licht van de Rede zou, zoals het zo mooi klinkt in het slotkoor van Mozarts *Zauberflöte*, de schaduwen van de nacht verdrijven. Op de Walpurgisnacht van de heksen, tovenaars en papen zou de stralende morgen volgen van de nieuwe tijd, de dageraad van Goethes 'vrije volk op vrije bodem'. Het is een bekend thema dat meer dan twee eeuwen lang de beste geesten gemobiliseerd heeft, maar dat zwaar geleden heeft onder de brutale realiteit van de twintigste eeuw en steeds minder overtuigend klinkt. En omdat we nog steeds niet geleerd hebben dialectisch te reageren is voor vele mensen de schommel intussen alweer naar de andere kant gaan doorslaan. Het is nu modieus geworden om bijna alles wat met verlichting en rationaliteit te maken heeft als een gevaarlijke vergissing opzij te schuiven. Bij nader inzien is er echter niet zo'n groot verschil tussen de ideeën van de verlichting (maar niet de karikatuur ervan die we aantreffen in postmodernistische geschriften) en de wijsheid van deze en andere Oost-Europese chassidische meesters. Centraal staat telkens weer de betekenis van de Laatste Vraag. Rabbi Baruch noch Lessing wilden of konden tot het uiterste doorvragen.

In de geest van de Joodse mystiek, waarover later meer, stoten we hier op de vraag naar het bestaan van God, wiens naam door de orthodoxe Joden 'G-d' wordt gespeld en met allerlei synoniemen wordt omschreven, 'want gij zult mijn Naam niet ijdel gebruiken'. In deze traditie is een gelovige dus iemand die niet met absolute zekerheid kan weten of er een G-d (Godin, goden?) bestaat of hoe die God er in werkelijkheid uitziet. Dat weten we al uit de Bijbel zelf, onder meer uit de openbaring van Jahweh aan Mozes. Wat in het verhaal

hier opvalt is de reden die rabbi Baruch opgeeft: als je met wetenschappelijke zekerheid zou kunnen weten (aantonen) dat er een God bestaat en hoe die eruitziet zou je je menselijke vrijheid verliezen, de mogelijkheid om te kiezen en daarmee in feite je menselijkheid zelf. Dat is filosofisch een bijzonder geruststellende verklaring en in zekere zin een discreet pleidooi voor een agnosticisme dat niet zo ver verwijderd is van de inzichten van Kant in zijn *Kritik der reinen Vernunft*, een van de eerlijkste en schokkendste teksten van de verlichting.

In de parafrase van het verhaal van rabbi Baruch en zijn leerling heb ik bewust één laatste zin achter de hand gehouden, waarschijnlijk om partijdige redenen. De rabbi zegt met name niet alleen dat de leerling zich al aan de andere kant van de Vijftigste Poort bevindt, maar hij zegt ook waarom: 'Want je bevindt je in het Geloof!' Daarmee zet hij een punt achter de filosofische, rationele zoektocht en heft hij de onzekerheid en de twijfels van de leerling op. Of liever: de twijfel, de geloofscrisis als gevolg van het zelfstandige denken wordt opgevangen en opnieuw, op een hoger niveau, in de religie ingepast. Dit slot, dat men ook min of meer van een diepgelovige en vrome leermeester kon verwachten, verdoezelt een beetje de omtrekken van de voorafgaande kritische zoektocht 'van een vraag tot de volgende vraag'. Daarom was het beter de laatste zin, het voorlopig laatste woord van de rabbijn, even te verzwijgen. Natuurlijk is de Joodse wijsheid die op de tora, de talmoedcommentaren en op de mystieke geschriften en de verhalen van de chassidische meesters steunt een fundamenteel religieuze wijsheid. Door zich opnieuw door de vroomheid van hun Bijbelse vaders te laten inspireren, zullen de vrome Joden eraan meewerken de